

Review of Tourism Administration Journal

Journal home page: www.rotajournal.org

ISSN: 2757-6205

BAŞKALE'DE İNANÇ TURİZMİ: SWOT TEMELLİ BİR İNCELEME

Bahadır İnanç ÖZKAN^a

^a Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Van, Türkiye (bahadirinancozkan@yyu.edu.tr)

MAKALE GEÇMİŞİ

ÖZ

Gönderim Tarihi:

14.09.2025

Kabul Tarihi:

05.12.2025

Anahtar Kelimeler:

Başkale
İnanç turizmi
SWOT analizi
Kültürel miras

Bu araştırmanın amacı, Van'ın Başkale ilçesinin inanç turizmi potansiyelini nitel araştırma yöntemi çerçevesinde değerlendirmek ve bölgedeki çok dinli kültürel mirasın turizm planlamasına katkı sağlayacak biçimde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymaktır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmış; elde edilen veriler SWOT analizi aracılığıyla sistematik biçimde çözümlenmiştir. Bu kapsamda, Başkale'de yer alan St. Bartholomeus Kilisesi, Soradir (Yanal) Kilisesi ve eski Yahudi yerleşim alanları gibi kültürel miras unsurları değerlendirilmiş; bölgenin güçlü ve zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri belirlenmiştir. Bulgular, Başkale'nin tarihsel çokkültürlü yapısına ve dini çeşitliliğine rağmen tanıtım, altyapı ve turizm organizasyonu bakımından yeterince gelişemediğini göstermektedir. Bununla birlikte, bölgenin özgün inanç rotaları oluşturma potansiyeli, yerel halkın turizme katılımı ve kültürel mirasın korunması açısından önemli fırsatlar barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, Başkale'nin sürdürülebilir inanç turizmi bağlamında planlanmasına katkı sağlamayı ve yerel ölçekte uygulanabilir stratejiler geliştirmeyi hedeflemektedir.

***Sorumlu Yazar:** Bahadır İnanç ÖZKAN

E posta: bahadirinancozkan@yyu.edu.tr

Önerilen atıf

Özkan, B. İ. (2025). Başkale'de inanç turizmi: SWOT temelli bir inceleme. *Review of Tourism Administration Journal*, 6 (2), 301-325.

FAITH TOURISM IN BAŞKALE: A SWOT-BASED ANALYSIS

Bahadır İnanç ÖZKAN^a

^a Van Yüzüncü Yıl University, Tourism Faculty, Van, Türkiye (bahadirinancozkan@yyu.edu.tr)

ARTICLE HISTORY

Received:

14.09.2025

Accepted:

05.12.2025

Keywords:

Başkale
Faith Tourism
SWOT analysis
Cultural heritage

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the faith tourism potential of Başkale, a district in Van, within a qualitative research framework, and to explore how its multi-religious cultural heritage can be integrated into tourism planning. The study employed the document analysis method, and the data were systematically examined using a SWOT analysis. Within this scope, cultural heritage sites such as St. Bartholomeus Church, Soradir (Yanal) Church, and the historical Jewish quarter were analyzed to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of the region. The findings reveal that despite Başkale's multicultural and multi-faith historical background, the district has not yet developed adequately in terms of promotion, infrastructure, and tourism organization. However, its distinctive potential for creating faith-based routes, encouraging local participation, and preserving cultural heritage presents significant opportunities for sustainable tourism development. The study contributes to the strategic planning of faith tourism in Başkale and provides practical insights for local stakeholders and destination managers.

***Corresponding author:** Bahadır İnanç ÖZKAN

E posta: bahadirinancozkan@yyu.edu.tr

Suggested citation

Özkan, B. İ. (2025). Başkale'de inanç turizmi: SWOT temelli bir inceleme. *Review of Tourism Administration Journal*, 6 (2), 301-325.

GİRİŞ

İnanç turizmi, tarih boyunca önemini koruyan bir olgu olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir. Geçmişte kutsal mekânların ziyaret edilmesi dini bir yükümlülük olarak görülürken, günümüzde bu gelenek bireylerin manevi yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir. Toplumların kültürel yapısında din, yalnızca inanç sistemini değil; sanat, mimari, edebiyat, giyim ve yeme-içme gibi pek çok maddi-manevi unsuru da şekillendirmektedir. Bu durum, kutsal alanların zamanla dini amaçlı seyahatlerin merkezine yerleşmesine yol açmıştır. Böylece inanç turizmi, farklı dinlerde benzer biçimlerde karşılık bulmuştur (Kaynak, 2010: 123).

İnanç turizmi açısından bir bölgeyi çekici kılan temel unsurlar, çoğunlukla dini veya tarihî kişiliklerle ilişkilendirilen alanlardır. Bu yerler; semavi ya da beşerî inanç önderlerinin yaşadıkları, ziyaret ettikleri, önemli dini veya toplumsal buluşmalara ev sahipliği yaptıkları ve ölüm sonrasında defnedildikleri alanları kapsamaktadır. Türbeler, mezarlar, camiler, kiliseler, sinagoglar ve tapınaklar gibi yapılar, bu inanç önderlerinin düşünsel miraslarını somutlaştıran sembolik mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Kutsal alanların temsili, ülkelerin sosyoekonomik düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Kimi bölgelerde semavi din merkezleri, kimi yerlerde yerel geleneklere dayalı kutsal yapılar öne çıkmaktadır. Bu alanlar, ziyaretçilerin manevi doyum, kültürel merak ve içsel huzur beklentilerini karşılayan özel mekânlardır (Özgen, 2012: 253–254).

İnanç temelli seyahatler, esasen bireylerin maneviyatlarını güçlendirme, içsel huzura ulaşma ve tefekkür etme arzularını gerçekleştirme amacıyla ortaya çıkmaktadır. Bu tür seyahatler hem bireysel hem de toplu katılımlarla gerçekleşen geniş bir ziyaretçi kitlesine sahiptir. İnanç turizminin destinasyonlar açısından önem kazanmasında, yılın her döneminde gerçekleştirilebilmesi ve ziyaretçilerin bu seyahatlerde harcamalarında genellikle daha esnek davranmaları etkili olmaktadır. Bu durum, inanç turizmine konu olan bölgelerin ekonomik ve kültürel canlılığına katkı sunmaktadır. İnanç temelli turizmi tanımlayan başlıca unsurlar arasında ziyaretçilerin motivasyonları, seyahat amaçları ve kutsal mekânların bulunduğu destinasyonlar yer almaktadır. Günümüzde birçok popüler turistik merkezde, antik dönemlerden kalma ibadet alanları veya dini anlatılarla ilişkilendirilen yerler, inanç turizmi kapsamında önemli çekim noktaları olarak öne çıkmaktadır (Kim vd., 2020: 186; Fernandes vd., 2012: 85; Jangmeewasin, 2016: 394).

Bireylerin inançlarının gereği olarak kutsal yerleri ziyaret etme, “hacı” olma veya manevi bir tatmine ulaşma isteğiyle seyahat ettikleri de bilinmektedir. Bu alanlar yalnızca o inanca mensup kişiler tarafından değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel merak duyan ziyaretçiler tarafından da görülmekte ve çoğu zaman tur programlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Özgüç, 2003: 84).

Türkiye, sahip olduğu çok katmanlı dini miras, tarihsel süreklilik ve kültürel çeşitlilik açısından inanç turizmi bakımından oldukça yüksek bir potansiyele sahiptir. Anadolu coğrafyası, farklı dönemlerde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış; Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren havariler ve misyonerler için önemli bir merkez haline gelmiştir. Musevilerin Orta Çağ’da maruz kaldıkları baskılar sonucunda bu topraklara sığınmaları ve İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte zengin dini miras bütünleşmiştir. Türklerin Anadolu’ya yerleşmesinden sonra, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde farklı inanç gruplarının ibadetlerini özgürce yerine getirebilmelerine olanak tanınması, bu topraklarda cami, kilise, sinagog ve manastır gibi yapıların bir arada var olmasını sağlamıştır. Bu hoşgörülü yaklaşım, inanç temelli yapıların korunarak günümüze ulaşmasına katkı sağlamıştır (Zaman, 2005: 1–2).

Literatürde yapılan çalışmalar, Türkiye'nin birçok bölgesinde inanç turizmine yönelik benzer sorun ve potansiyellerin bulunduğunu göstermektedir (Dikici & Sağır, 2012; Beşer & Başçı, 2012; Kaya vd., 2013; Sezer & Öztürk, 2014; Eykay vd, 2015; Çiftçi & Akova, 2016; Harunoğulları, 2016; Kervankıran & Eryılmaz, 2017; Albayrak vd., 2018; Arıncı, 2018; Öner & Cansu, 2018; Civelek, 2020; Kökşen, 2020; Turan, 2020; Temizel & Sartayeva, 2021; Değişgel, 2023). Bu araştırmalarda destinasyonların yeterince tanıtılmadığı, yerel halkın yaşadığı yerlerin inanç turizmi destinasyonu olarak daha görünür hale gelmesini arzuladığı ve mevcut turistik talebin potansiyelin gerisinde kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca, bazı inanç merkezlerinin piknik alanı gibi kullanılması, çevresel kirliliğin artması ve ziyaretçilere yönelik olumsuz davranışların destinasyon imajını zedelediği de vurgulanmaktadır. Diğer yandan, inanç merkezlerinin korunması, tanıtımı, yönetsel organizasyon eksiklikleri, bilgilendirme altyapısının yetersizliği, rehberlik hizmetlerinin sınırlılığı ve yerel halkın turizme katılım düzeyinin artırılması gereklilikleri öne çıkmaktadır. Buna karşın, yerel halkın inanç temelli turizme genel olarak olumlu yaklaştığı, bu tür faaliyetlerin kültürel farkındalık ve yerel ekonomi açısından önemli fırsatlar sunduğu görülmektedir.

Türkiye'de bazı kentler, sahip oldukları dini mirası etkili biçimde tanıtarak inanç turizmi açısından öne çıkmayı başarmıştır. Ancak Doğu Anadolu'daki bazı alanlar, bu potansiyele rağmen yeterince görünür hale gelememiştir. Bu çerçevede, araştırmada odak noktası olarak Başkale ilçesi ele alınmıştır. Bu seçimin temel nedenleri şunlardır:

- (a) Başkale'nin tarihsel süreçte farklı dini topluluklara — özellikle Ermeni Hristiyanlığına, Yahudi yerleşimlerine ve İslam kültürüne — ev sahipliği yapması,
- (b) ilçe genelinde artan kültürel turizm hareketliliğinin inanç turizmiyle bütünleşme potansiyeli taşıması,
- (c) inanç temelli turizmin yerel ekonomiye ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayabileceği düşüncesi,
- (d) Başkale'de çok dinli bir inanç rotasının (St. Bartholomeus, Yanal/Soradir ve Yahudi Mahallesi) oluşturulmasına yönelik akademik ve uygulamalı çalışmaların sınırlı olması.

Bu doğrultuda çalışma, Başkale'nin inanç turizmi potansiyelini SWOT analizi temelinde inceleyerek; mevcut miras varlıklarıyla birlikte altyapı durumu, yerel katılım ve sürdürülebilir planlama olanaklarını bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel katkısı, Başkale'nin sahip olduğu çok dinli kültürel mirasın bütüncül biçimde ele alınması ve bu unsurların turizm destinasyonu olma potansiyelinin SWOT analizi aracılığıyla sistematik biçimde değerlendirilmesidir. Böylece, bölgenin mevcut durumuna ilişkin güçlü ve zayıf yönler ortaya konulurken, inanç turizmine dayalı kalkınma için uygulanabilir fırsatlar da belirlenmektedir.

Ayrıca araştırma, inanç turizmini yalnızca dini bir motivasyon çerçevesinde değil, aynı zamanda kültürel etkileşim, yerel katılım ve sürdürülebilir turizm planlaması bağlamlarında ele alarak literatüre yeni bir yorum kazandırmaktadır. Başkale örneğinde görüldüğü üzere, inanç mekânlarının değeri sadece ziyaretçi çekiciliğiyle değil, aynı zamanda geçmişin izlerini bugüne taşıyan kültürel miras kimlikleriyle de şekillenmektedir. Kültürel miras, toplumların ürettikleri, değiştirerek geliştirdikleri ve nesilden nesle aktardıkları tüm kültürel varlıkların günümüze kadar ulaşabilen biçimidir. Her kuşak, geçmişini daha iyi anlayabilmek için bu mirasın sürekliliğine ihtiyaç duyar. Kültürel miras; arkeolojik

değerleri, dini ve sivil mimari yapıları, tarihi yerleri, doğa ile insanın ortak ürünü olan alanları ve geçmiş dönemlerin izlerini taşıyan tüm kalıntı ve eserleri kapsar. Bu yönüyle kültürel miras hem somut hem de doğal unsurlarıyla geçmişle bugün arasında bir köprü kurarak toplumsal kimliğin sürekliliğini sağlar (Şanlı, 2025: 599). Bu yönüyle çalışma hem yerel yönetimlerin planlama süreçlerine hem de bölgedeki turizm paydaşlarının stratejik kararlarına rehberlik edebilecek nitelikte bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

İNANÇ TURİZMİ VE ÖNEMİ

İnsan yaşamının merkezinde konumlanan ve temel bir unsur olan din, bireylerin tutum ve davranışlarını biçimlendiren bir olgudur. İnanç sistemleri, ritüeller, ibadet uygulamaları, dualar ve çeşitli seremonileri değil aynı zamanda kutsal kabul edilen mekanları da kapsamaktadır. Bu çerçevede, söz konusu kutsal alanlara yapılan ziyaretler, tarih boyunca önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Ayaz & Eren, 2020: 285). Nitekim din, insanları seyahate yönelten önemli gerekliliklerden biri olmuş; turizm ile din arasındaki ilişkinin başlangıç noktası ise hac yolculukları olarak kabul edilmiştir (Doğaner, 2020: 330; Tezmizel & Sarteyeva, 2021: 2163).

Kutsal alanlara yapılan seyahatler, tarihin en eski ve en yaygın seyahatlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bunun temel nedeni; kutsal mekanların dini bağlamda uzun süreli bir yaşanmışlığa ve derin bir anlama sahip olduklarına dair güçlü kanıtların varlığıdır. Tarih boyunca bu alanlar, zamanla dini merkezlere dönüşmüş hatta farklı medeniyetlerin etkisi altında şekillenmiştir. Cami, türbe, medrese, sinagog gibi yapılar bu durumun somut örneklerini oluşturmaktadır. Ayrıca zaman içerisinde dini merkezler sadece ibadet işleviyle sınırlı kalmamış yerel halk ile ziyaretçiler arasında kültürel etkileşimin gelişmesine de aracılık etmiştir. Bununla birlikte kutsal kabul edilen bu alanların ziyaret edilme sürecinde ulaşım, barınma ve alışveriş gibi hizmetlerin ortaya çıkması bu faaliyetlerin inanç turizmi kapsamında ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Harunoğulları, 2016: 184-186).

Kutsal alanların tarihsel süreç boyunca üstlendikleri dini, toplumsal ve kültürel roller, turizm olgusu içerisinde ele alınabilecek bir alanın oluşmasına imkân tanımıştır. Ziyaretlerin yalnızca ibadet amacıyla sınırlı kalmayıp, toplumsal etkileşim ve ekonomik faaliyetlerle de bütünleşmesi bu seyahatlerin literatürde inanç turizmi kavramı altında tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır.

Bireylerin sürekli ikamet ettikleri yerlerin dışına çıkarak dini görevlerini yerine getirmek ve kutsal mekânları ziyaret etmek amacıyla gerçekleştirdikleri seyahatler ile bu süreçte konaklama ve diğer turizm işletmelerinin sunduğu mal ve hizmetlerden yararlanmalarından doğan ilişkiler bütünü inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır (Kaynak & Sezgin, 2008: 359; Tapur, 2009: 477; Güzel, 2010: 90; Ünal vd., 2015: 247; Çiftçi & Akova, 2016: 2816; Güngör, 2018: 78).

Dünyada İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi İbrahimi dinlerin yanı sıra Hinduizm, Budizm ve Zerdüştlük gibi yaşayan dinlere ait. Mabretler, türbeler, kutsal şehirler, hac merkezleri ve kutsal kabul edilen diğer mekanlar inanç turizminin gerçekleştiği başlıca noktaları oluşturmaktadır. Ayrıca, yaşayan dinlerin dışında kalan eski uygarlıklara ait dini merkezlere yönelik yapılan ziyaretler de inanç turizmi kapsamına değerlendirilmektedir. İnanç turizminde temel unsur, kutsal alanlara yönelik gerçekleştirilen seyahatler olup bu süreçte dini görevlerin yerine getirilmesinin yanı sıra mevcut dini ve kültürel değerlerin korunması, tanıtılması ve turizme kazandırılması amaçlanmaktadır (Harunoğulları, 2016: 186; Değişgel, 2023: 124).

Bu açıklamalara göre inanç turizmi dini mekânın bulunduğu yer ile bağlantılı olarak inanç temelli tüm yolculuk türlerini kapsamaktadır. Geçmişte ortaya çıkmış birçok inanç günümüzde yok olmasına rağmen etkileyici sanat eserleri bırakmıştır. Bundan dolayı inanç turizmi bağlamında ziyaret edilen mekanların günümüz dünyasındaki inançlar ile bir bağlantısının olmasına gerek olduğu söylenemez (Raj & Morpeth, 2007: 64).

İnanç turizmini, diğer turizm türlerinden farklı olmasının belirli başlı nedenleri vardır. Bunlar; inanç turizmini oluşturan kaynakların kutsal ve mukaddes alanlar olması, bu alanlara ziyaretlerin gerçekleşmesi, inanç turizmine katılan turistlerin inançları gereği dini görevlerini yerine getirmesi, manevi yönden önem attettikleri yerlere yolculuk yapmaları ve dini inançlarına mahsus birtakım özel etkinlik ve aktivitelere katılmaları olarak sıralanabilir (Cam & Avcı, 2023: 27-28). Bunun yanı sıra inanç turizmi destinasyonlarda dinsel öğelerin belirleyici bir unsur olması, yılın tamamında gerçekleştirilebilir hepsi, eğlence yönü taşımaması ve katılımcılara diğer turizm türlerine kıyasla daha güçlü manevi tatmin sağlaması gibi özellikleriyle de öne çıkmaktadır. Ayrıca inanç turizmine katılım sürecinde ekonomik zorlukların, ulaşım engellerinin ve kültürel farklılıkların çoğu zaman ikinci planda kalması bu turizm türünü farklılaştıran bir diğer nitelik olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, vd., 2013: 1402-1403).

Park (2004: 2), kutsal mekanlara yönelen yoğun ziyaretlerin ve hac yolculuklarının ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. İnanç turizminin bir destinasyona yönelik en temel katkısı ekonomik kalkınmayı destekleyecek yeni girdiler sunmasıdır. Geri kalmış bölgelerde işsizlik oranının düşmesi ve yeni gelir kaynaklarının oluşmasıyla istihdamın artması, altyapı yatırımlarının hızlanması ve turistik yatırımların bölgeye çekilmesi bunun en somut göstergelerindendir. Bununla birlikte yöre halkının geleneksel el sanatlarını üretip pazara sunabilmesi ya da yerel gastronomi ürünlerini tanıtmaya fırsatı bulması da bölge ekonomisine canlılık katmaktadır. Aynı zamanda bu tür katkılar, destinasyonun markalaşma sürecine girmesini de beraberinde getirmektedir (Sevinç & Azgün, 2012: 19).

Bir destinasyonun inanç turizmi açısından çekiciliklere sahip olması, yalnızca ziyaretçi sayısını arttırmamakta aynı zamanda turizmin yılın 12 ayına yayılmasına, planlı bir turizm politikası geliştirilmesine ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Ayrıca paket turların çeşitlenmesi, rehberli turların düzenlenmesi, hediyelik eşya mağazalarının açılması ve farklı iş kollarının oluşması bu sürecin doğal sonuçlarıdır. Araştırmalar bir inanç turizmine katılan turistlerin bir destinasyonda ortalama 8-14 gün kaldığını ve kişi başı 1.500 ila 3.000 USD arasında harcama yaptığını göstermektedir (Çiftçi & Akova, 2016: 182).

Ekonomik getirilerin yanı sıra, kutsal alanların korunması, restorasyon faaliyetlerinin yürütülmesi ve çevre düzenlemelerinin yapılması da çoğu zaman inanç turizmi sayesinde mümkün olmaktadır bu tür çalışmalar destinasyonun hem fiziksel görünümünü hem de ziyaretçi sayısını olumlu yönde etkilemektedir (İrmas & Michalko, 2013: 177). Öte yandan inanç turizmi yalnızca maddi katkılarla sınırlı değildir, turistler gittikleri yerde toplumda dini ve kültürel temas kurarak bir etkileşim yaratmakta bu da inanç merkezlerinin korunmasına ve gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Temizel & Sartayeva, 2021: 2163).

Bir destinasyonun inanç turizmi çekicilikleri kimi zaman entelektüel veya kültürel güdülerle ziyaret edilse de bu ziyaretlerin temelinde esas olarak dini motivasyonlar bulunmaktadır kutsal mekanların veya dini öneme sahip kişilerin ziyaret edilmesi, dini görevlerin yerine getirilmesi ve hac ibadetinin

yapılması bu motivasyonlarının başlıca unsurları arasında yer almaktadır (EyKay vd., 2015: 61; Civelek, 2020: 139). Bununla birlikte inanç turizmine katılanların beklentileri yalnızca manevi tatmin ile sınırlı değildir. Tıpkı diğer turistlerde olduğu gibi, konforlu konaklama imkânı kaliteli yemek hizmetleri ve benzeri olanaklardan yararlanma isteği de söz konusudur (Çiftçi & Akova, 2016: 187).

İnanç turizmi bireye sadece ruhsal bir rahatlama sağlamakta aynı zamanda turistlere kültür, tarih ve dini mirasları doğrudan gözlemleyerek bunların günümüzde nasıl bir etkiye sahip olduklarını anlama fırsatı da sunmaktadır. Bu tür seyahatler, kişinin ruhsal, bedensel, zihinsel ve duygusal yönlerine bir bütün olarak hitap etmektedir buna göre insanları inanç turizmine yönelten nedenler şöyle ifade edilebilir (Güzel, 2010: 90–91); kutsal mekanların ziyaret edilmesinden duyulan manevi haz duygusu, dindar aşılarda tanışma ve iletişim kurma arzusu, dini vazifeleri yerine getirme isteği, günahlardan arınma ve Tanrı'ya yakın olma talebi, diğer dinlere ait kutsal merkezleri görme merakı.

Bununla birlikte, inanç turizminin gelişimini yalnızca bireysel motivasyonlarla açıklamak yeterli değildir. Literatürde, bu turizm türünün büyümesini etkileyen yapısal ve sektörel unsurlar da vurgulanmaktadır. Özellikle ulaşım imkânlarındaki gelişmeler, internetin ve medyanın etkisi, kültürel koruma çabaları ve sürdürülebilirlik eğilimleri, inanç turizminin yaygınlaşmasını hızlandıran faktörler arasında gösterilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. İnanç Turizminde Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Faktörler	Etkileri
Özgünlük Arayışı	Tüketicilerin daha otantik deneyim arayışı; belirli dinler ve hac alanlarıyla ilişkili manevi ve kültürel geleneklere kendilerini kaptırma isteği.
Çeşitlendirilmiş Ürün Sunumu	Ulusal turizm otoriteleri ve turizm sağlayıcılarının geleneksel turizm sezonunu uzatmaya çalışmasıyla daha çeşitli turizm ürünlerinin ortaya çıkması.
Artan Seyahat Acentesi Sayısı	Daha fazla seyahat acentesinin dini turlar, hac yolculukları ve kilise turları sunması.
Ucuz Uçuşlar	Daha fazla ve ucuz uçuşların yanı sıra, özellikle Avrupalılar için uzun mesafeli uçuşların daha rekabetçi fiyatlarla erişilebilir hale gelmesi.
Yerel Seyahatin Zorunlu Hale Gelmesi	Terör tehdidi algısı nedeniyle insanların kendi ülkelerinde seyahat etmeyi tercih etmeleri.
Alışılmadık Olanın Aranması	İnsanların tek bir seyahat içinde daha sıra dışı tatiller ya da çeşitlilik aradığı küresel bir kültürün ortaya çıkması.
Kişisel İnanç	Dini seyahatlerin kişisel inançların ve maneviyatın doğrulanması için bir araç olarak görülmesi.
Kültürel Koruma	Din ve maneviyatın kültürlerin ve geleneklerin korunmasına yardımcı olabileceğinin kabul edilmesi.
Kısa Tatillerde Büyüme	Çalışma ve boş zaman kalıplarının değişmesiyle birlikte kısa ve sık tatillerin artması.
Medya	Dünyadaki büyük hac merkezlerine ve dini mekânlara verilen yüksek medya ilgisi.

Gelir Arayışı	Dini alanların korunması ve mimari mirasın sürdürülebilirliği için gelir elde etme gerekliliği.
Sürdürülebilirlik Eğilimi	Daha sürdürülebilir turizm ürünlerinin geliştirilmesine yönelik küresel eğilim.
Genişleyen Pazar	Dünya turizm pazarında genel bir büyüme.
İnternet	İnternetin yaygınlaşması; çevrimiçi rezervasyonlar ve akıllı teknolojilerin, sosyal medyanın giderek daha fazla kullanılması.

Kaynak: Griffin & Raj, 2018: 3

Tablodan da anlaşıldığı üzere, inanç turizminin büyümesini etkileyen faktörler yalnızca dini güdülerle sınırlı değildir. Otantik deneyim arayışı, ucuz uçuşlar, medya ilgisi ve internetin sağladığı kolaylıklar bu alandaki hareketliliği hızlandırmaktadır. Ayrıca kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirlik eğilimleri ve gelir arayışları da destinasyonları inanç turizmine yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Bu unsurlar, bireysel motivasyonlarla birleştiğinde inanç turizminin günümüzde neden hızla geliştiğini açıklayan bütüncül bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Günümüzde dini simgelerin ulusal markalaşma aracı veya gelir elde etme kaynağı olarak kullanılması ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle UNESCO Dünya Mirası listesinde yer alan kutsal alanlarda turizmin, korunma ve kültürel anlamın önüne geçmesi bu durumu daha görünür hale getirmektedir. Çin'deki Shaolin Tapınağı her yıl milyonlarca ziyaretçiyi çekse de aşırı ticarileşme Budizm'in değerleri ve felsefeleriyle çelişmekte, bu da ziyaretçi deneyimini zayıflatmakta ve tekrar ziyaret etme isteğini azaltabilmektedir. Benzer şekilde hac ibadetinin de önemli ölçüde ticarileştiği, hacıların artan konfor ve lüks talepleriyle geleneksel olarak sade ve ruhani bir yolculuğun giderek yüksek gelir gruplarına hitap eden bir turizm deneyimine dönüştüğü görülmektedir. Bazı ülkelerde sunulan özel paketler, beş yıldızlı otellerde konaklama ve ek programlarla hac yolculuğunu adeta ayrıcalıklı bir tüketim deneyimi haline getirmektedir. Bu eğilim, dini pratiklerin tüketim kültürüyle iç içe geçerek daha ticarileşmiş ve markalaşmış bir deneyime dönüşmesinin somut bir göstergesidir. Dini mirasın aşırı ticarileşmesi çoğu zaman siyasi amaçlarla da kesişmektedir; kimi kutsal alanlar yerel veya ulusal kimlik inşasında sembolik araçlar olarak kullanılmakta ve bu yönüyle dini mekânların anlamı turistik ve politik söylemlerle yeniden üretilmektedir. Bunun yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerde inanç turizmi finansman eksikliği, yetersiz altyapı, sınırlı işletme becerileri, düşük farkındalık, paydaşlar arasındaki çıkar çatışmaları, ticarileşme kaygıları ve yolsuzluk gibi çok boyutlu yönetimsel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Çoğu durumda yatırımlar, dini alanların çevresine yoğunlaşarak kentin ve toplumun geri kalanının ihmal edilmesine yol açmakta; ortaya çıkan ekonomik faydalar ise yerel halk veya küçük-orta ölçekli işletmelerden çok, yerel elitlerin çıkarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla inanç turizmi, her ne kadar önemli fırsatlar sunsa da beraberinde getirdiği ticarileşme, siyasileşme ve sürdürülebilirlik sorunlarıyla birlikte ele alınması gereken bir olgudur (Choe, 2024: 834-835).

İnanç turizmi, sunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel katkılar nedeniyle sürdürülebilir turizm gelişimini destekleyen önemli bir alan olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir inanç turizmi, çevresel sınırları gözetirken yerel halkın refahını artırmayı, dini ve kültürel değerleri otantik biçimde korumayı ve uzun vadeli ziyaretçi memnuniyetini sağlamayı amaçlar. Bu çerçevede, bütüncül ve sistematik bir bakış açısı benimsemek esastır. Turizm aktörleri, işletmeler, yerel halk ve kamu otoriteleri arasında iş birliğinin güçlendirilmesi, ekonomik faydaların topluma dengeli bir şekilde yayılması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasının güvence altına alınması bu sürecin temel unsurları arasında yer almaktadır (Romanelli vd., 2021: 387-388).

İnanç turizmi, destinasyonlara ekonomik, sosyal ve kültürel katkılar sunarken aynı zamanda çok boyutlu etkiler yaratmaktadır. Bir yandan yerel halkın refahını artırmakta, dini ritüellerin, mutfak kültürünün, el sanatlarının ve toplumsal hikâyelerin yeniden canlanmasına aracılık etmekte, diğer yandan kutsal mekânların küresel ölçekte cazibe merkezlerine dönüşmesine katkı sağlamaktadır. İnanç turizmiyle bağlantılı faaliyetler, toplumsal dayanışmayı güçlendirmekte ve ziyaretçilere yalnızca manevi tatmin değil, aynı zamanda kültürel anlam arayışı da sunmaktadır. Bu durum, inanç turizminin kültür, tatil ve grup turizmiyle iç içe geçmiş bir alan olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu turizm türü beraberinde ciddi riskler de taşımaktadır. Dini sembollerin, ikonların ve ritüellerin ticarileştirilmesi, onların asli bağlamından koparılmasına ve piyasa değeri üzerinden değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Bu süreç, dini özgünlüğe ilişkin etik tartışmaları beraberinde getirmekte ve ziyaretçi deneyiminde hayal kırıklığı yaratabilmektedir. Ayrıca aşırı kalabalık, gürültü kirliliği, çevresel tahribat, ormansızlaşma, hava ve su kirliliği gibi sorunlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Ziyaretçiler tarafından getirilen adak ve sunular çoğu zaman yerel yönetimlerin omzuna bırakılmakta, ancak mevcut atık yönetimi sistemleri bu yükü karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında, dini mirasın pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinde kullanılması, toplumsal değerler ve dini normlarla çatışma yaratabilmekte, bu da yerel halkın turizme karşı olumsuz tutum geliştirmesine yol açabilmektedir. Tüm bu tablo, inanç turizminin yalnızca fırsatlarıyla değil, aynı zamanda riskleriyle de birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İnanç turizminin sürdürülebilir biçimde yönetilebilmesi, çevresel sınırların gözetilmesi, kültürel mirasın otantik biçimde korunması ve ekonomik faydaların yerel halkla dengeli biçimde paylaşılmasıyla mümkündür. Aksi takdirde, ekonomik kazançların belirli elit grupların elinde toplanması, dini mekânların aşırı ticarileşmesi ve toplumsal uyumun zedelenmesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla inanç turizmi, destinasyonların yalnızca bugünkü turizm talebini karşılayan bir alan değil; gelecek nesiller için çevresel, toplumsal ve kültürel açıdan korunması gereken çok boyutlu bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Shinde & Olsen, 2023: 3-4).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, Başkale ilçesinin inanç turizmi potansiyelini Albayrak'taki St. Bartholomeus Manastırı, Yanal (Soradir) Kilisesi ve Başkale Yahudi Mahallesi ekseninde değerlendirmek ve ileride yürütülecek bilimsel araştırmalara sağlam bir zemin sunmaktır. Bu nedenle araştırma, nitel bir tasarım çerçevesinde kurgulanmış; veriler, yerinde gözlem ve doküman analizi (alan literatürü, arşiv ve çevrimiçi belgeler) teknikleri birlikte kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen bulgular, betimleyici ve yorumlayıcı çözümleme yoluyla karşılaştırmalı olarak sentezlenmiştir. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi tekniklerle veriyi doğal bağlamında toplayan; olay ve algıları bağlama duyarlı, gerçekçi ve bütüncül biçimde açıklamayı amaçlayan süreç temelli bir araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım & Şimşek, 2016: 40).

Araştırmanın evrenini Van'ın Başkale ilçesinde yer alan inanç turizmi merkezleri oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak doküman analizi benimsenmiş, 01 Eylül–25 Eylül 2025 tarihleri arasında çevrimiçi dokümanlar sistematik biçimde taranmış; çalışmanın amacına, kapsamına ve inanç turizmi ile doğrudan ilişkili içerik barındırma ölçütlerine uygun olan metinler (bölgeye ilişkin akademik makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, Kalkınma Ajanslarının raporları, Van Ticaret ve Sanayi Odası belgeleri, bölgeye yönelik yayınlanmış haberler, ansiklopedi maddeleri) seçilmiştir. Bu dokümanlardan elde edilen veriler analiz edilerek SWOT matrisine dönüştürülmüştür. Analiz sürecinde her belge “inanç turizmi”, altyapı durumu, tanıtım ve erişilebilirlik ve yerel katılım temaları

altında sistematik bir şekilde kodlanarak SWOT analizine dönüştürülmüştür. Bu çalışmada kullanılan SWOT analizi, bir destinasyonun veya coğrafi bölgenin kendi yapısal veya işlevsel özelliklerinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönleri ile kontrol edilebilen veya edilemeyen çevresel faktörlerden meydana gelen fırsatları ve tehditleri saptamayı amaçlayan stratejik bir durumsal değerlendirme tekniğidir (Karadeniz vd., 2007: 197). SWOT analizinin çalışmaya iki temel katkısı; a) mevcut durumun (güçlü-zayıf yönleri ile fırsat-tehditlerin) nesnel biçimde ortaya konması, b) olası gelecek senaryoların öngörülmesine imkan sağlayan bir gelecek durum perspektifi sunmasıdır (Büyükalaca & Gül, 2009: 26). Turizm bağlamında bu çerçeve, destinasyon yöneticilerinin stratejik plan yapmasına, kaynakları etkin tahsis etmesine ve sürdürülebilir gelişimi güvence altına almasına yardımcı olacağı düşünülmektedir (Baltacı & Aytemir, 2024: 11). Bu nedenle çalışmada, inceleme alanı olarak ele alınan Başkale ilçesindeki inanç turizmi potansiyelinin yanı sıra geleceğe dönük olası tehdit ve fırsatların belirlenmesi için SWOT analizi tercih edilmiş, elde edilen bulgular hem mevcut durumun netleştirilmesi hem de sürdürülebilir turizm yönetimi kararlarının temellendirilmesi amacıyla bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu bağlamda çalışmada araştırma sorusu şu şekilde ifade edilebilir: Başkale ilçesi, sahip olduğu çok dinli inanç mirasıyla inanç turizmi açısından nasıl bir potansiyele sahiptir ve bu potansiyel SWOT analizi temelinde hangi güçlü, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler çerçevesinde değerlendirilebilir?

Bu kapsamda öncelikli olarak Van'ın Başkale ilçesinin tarihi ve coğrafi konumu, Saint Bartholomeus Kilisesi, Yanal (Soradir) Kilisesi ve Yahudi mahallesinin mevcut durumu açıklanmıştır.

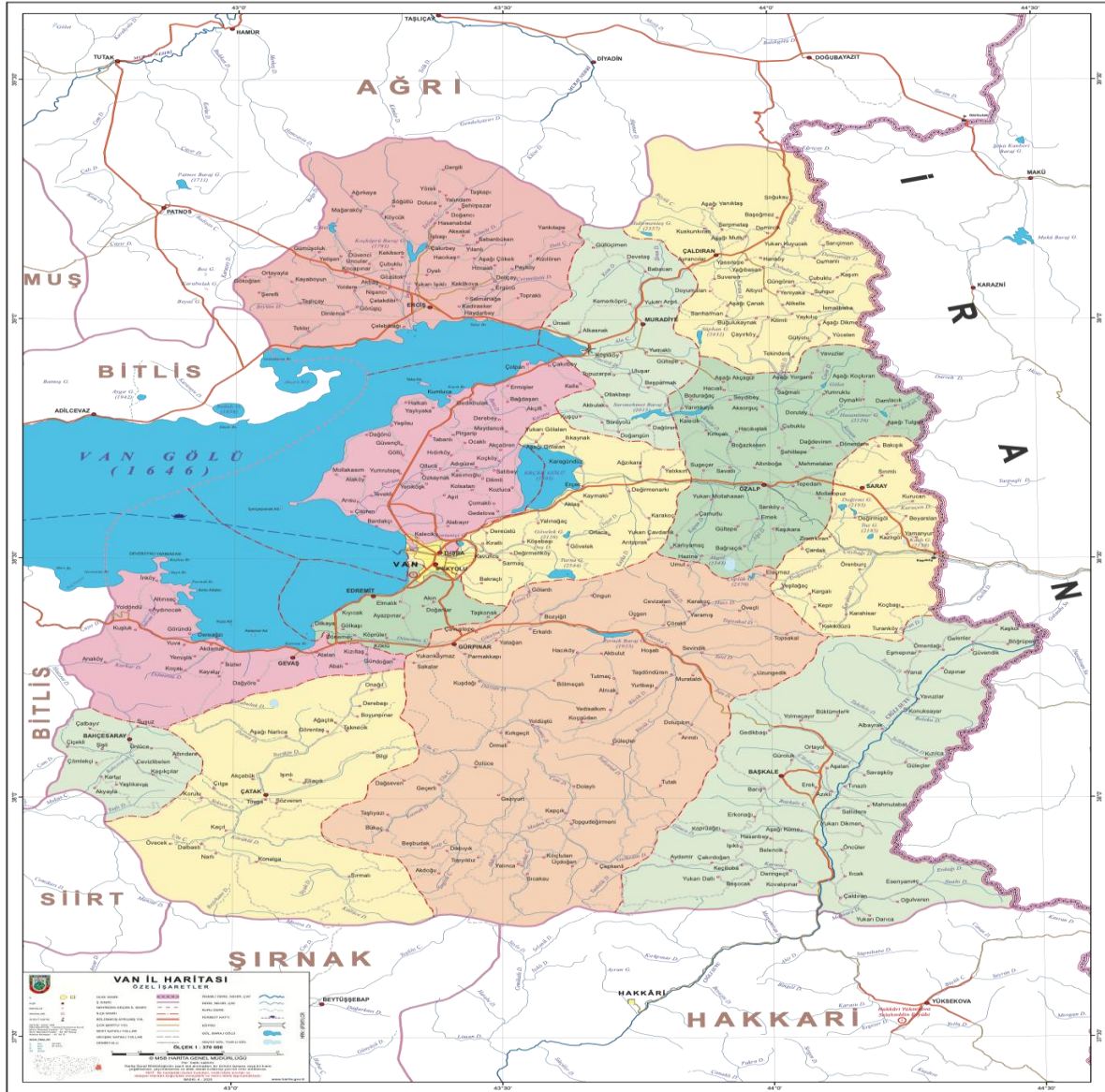
Başkale'nin Tarihi ve Coğrafi Yapısı

Van bölgesi, tarih sahnesine ilk kez Urartu uygarlığı ile çıkmış olup, Van Kalesi'nin güneyinde yer alan Tilkitepe Höyüğü'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, bölgenin geçmişinin M.Ö. 5000'lere kadar uzandığını göstermektedir; M.Ö. 2000'li yıllarda Hurrilerin hâkimiyetine giren bölgenin sınırları Karadeniz'e kadar genişlemiş, ancak M.Ö. 13. yüzyılda Hurrilerin zayıflamasıyla yerel beylikler güç kazanmış ve bu süreçte Urartular tarih sahnesinde bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmıştır; başkent Tuşba'nın merkez olduğu Urartu hâkimiyeti, M.Ö. 13. ile 7. yüzyıllar arasında devam etmiş, ancak Kimmer ve İskit saldırılarıyla sona ermiş ve bölge M.Ö. 6. yüzyılda Medler ile Perslerin kontrolüne girmiştir; bu dönemde Ermenilerin de Van çevresine yerleştikleri bilinmekte olup, M.Ö. 331 yılında Büyük İskender'in Pers seferi sonucunda şehir Makedonya İmparatorluğu'na bağlanmış, M.Ö. 190 yılında ise Roma hâkimiyetine geçmiştir; M.Ö. 95–54 yılları arasında Ermeni aşiretlerinin birleşmesiyle, Pontus kralı Mithridates'in damadı Tigran önderliğinde bir derebeylik kurulmuş ve bu yapı varlığını Orta Çağ'a kadar sürdürmüştür; 638 yılında Hz. Ömer komutasındaki İslam ordularının bölgeyi fethetmesiyle Van ve çevresi Emeviler ve Abbasiler döneminde İslam hâkimiyetine girmiş, bu süreçte Perslerden beri varlığını sürdüren Ermeniler kısa süreli yarı bağımsız bir krallık oluşturmuştur; 885 yılında ise Bagrat hanedanından Aşot, Abbasi ve Bizans imparatorlukları tarafından Ermeni kralı olarak tanınmış, Ermeni prenslikleri kendisine bağlanmış, aynı dönemde Van ve çevresi Vaspurakan olarak adlandırılmış ve Ardzuruni Hanedanlığı yönetimine geçmiştir; Gevaş (Vastan) merkezli olarak 908–1021 yılları arasında hüküm süren bu hanedanlık, bölgenin Orta Çağ boyunca önemli siyasi güçlerinden biri olmuştur (Baş, vd., 2023: 10-11).

Başkale, Urartular zamanında "Adamma" olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Urartu devletinin çökmesiyle Doğu Anadolu'ya gelen Ermeniler, Başkale ilçesinin adını "Adamakert" olarak değiştirmişlerdir. Başkale, yaşanan siyasi gelişmelerden dolayı Romalılar ve Partlar arasında bir sınır

bölgesi konumunda olmuş, M. S. III. yüzyılda Sasaniler'in, M.S. VI. Yüzyılda ise Doğu Roma (Bizans)'nın egemenliği altında kalmıştır. 645 yılında Arap ordularının bölgeyi fethetmesiyle yerel Ermeni beylerinin yönetiminde kalmıştır. Anadolu'ya Türk akınlarının gelmesi ve birçok yerel beyliğin kurulmasının sonucu olarak, Başkale 1100 yıllarında kurulan Sökmenşah (Sökmenliler) Beyliğine bağlanmıştır. 1245 yılında Moğol ordularının Anadolu'yu işgal etmesinden dolayı kısa süreliğine önce yerel beylerin yönetiminde daha sonra ise sırasıyla 1386 yılında Emir Timur İmparatorluğu ardından Karakoyunlu hükümdarlığı altında, XVI. yüzyıl başlarında ise Safevi hükümdarlığının egemenliği altına girmiştir. Başkale yöresinin kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanması XVI. yüzyıl ortalarında Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Yöre, önceleri Kotur-Elbak adıyla anılmış, XIX. yüzyılın sonlarında Van vilayetinin Hakkâri sancağına bağlı Elbak sınırları içinde kalmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu kazanın adı Başkale olarak değiştirilmiştir (Van Ticaret ve Sanayi Odası [VANTSO], 2018: 1).

Başkale ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nün güneydoğusunda, İspiriz Dağı eteklerinde ve Van-Hakkâri yolu üzerinde konumlanmış olup 2730 km²'lik yüzölçümüne sahiptir. Ortalama 2400 metre yükseltisi ile Türkiye'nin en yüksek havzası durumunda olan Başkale Havzası üzerinde kurulmuş olan ilçe, doğuda Türk-İran sınırı, güneyde Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi, batıda ise Van'a bağlı Gürpınar ile çevrilidir ve şehir merkezine uzaklığı 112 km'dir. Dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olan ilçe toprakları, kuzey-güney doğrultulu yüksek dağ dizileri arasındaki vadilerden oluşmakta olup doğusunda Yiğit (Haravil, 3468 m), güneyinde Gökdağ (3604 m) ve batısında İspiriz (Baskale Dağı, 3668 m) yükselmektedir. Başkale, 2400 metrelik ortalama yükseltisiyle bir ova üzerinde yer almakta ve bu değer Marmara Bölgesi'nin en yüksek dağı olan Uludağ'ın yüksekliğine eşdeğer bir konum arz etmektedir. Dicle Nehri'nin önemli kollarından Çığlı Suyu (Büyük Zap Suyu) ilçeden geçerek aldığı derelerle büyümekte ve Güneydoğu Torosları aşarak Musul'un güneyinden Dicle'ye karışmaktadır. Ayrıca Yüksekova sularını toplayan Başkale Çayı Zap Suyu'na katılmakta, Karasu Deresi ile Küme Çayı ise diğer önemli akarsular arasında yer almaktadır. Van ili genelinde yaygın olan mera alanları Başkale'de daha da yoğunlaşmakta olup ilçedeki toplam 195.351 hektarlık mera varlığı, yüzölçümünün yaklaşık %75'ine karşılık gelmektedir (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı [DAKA], 2016: 1–10).

Şekil 1. Van Mülki İdare İl Haritası

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (2025) (Retrieved [18.09.2025], from [https://www.harita.gov.tr/urun/van-mulk-idare-il-haritasi/317])

Saint Bartholomeus Kilisesi

Başkale'nin Albayrak Köyü'nde yer alan yapının ilk inşası IV. yüzyıla tarihlenmekte olup, mevcut mimari özelliklerinden XIII-XIV. yüzyıllarda yenilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1647-1655 tarihli bir onarım kitabesi barındırmaktadır. Manastırdan günümüze, üst örtüleri yıkılmış kilise ile kilise önünde konumlanan jamatun ulaşmıştır. Jamatun ile planlandığı anlaşılan kilise, dikdörtgen bir dış çerçeve içine yerleştirilmiş basit bir kapalı Yunan haçı şeması sergiler. Orta mekânı örten merkezi kubbe, doğuda duvarlardan ileri taşkın payandalara, batıda ise dört yana kemerlerle bağlanan haç biçimli ayaklar üzerinde yükselen sivri kemerlere oturur; merkez kubbenin etrafında derinliği az dört kol düzenlenmiş; batı kolunun iki yanında enine dikdörtgen planlı küçük odalar, doğuda dışarı taşkınlığı olmayan içten beş kenarlı bir apsis ile onun iki yanında dikine dikdörtgen pastophorion hücreleri yer

alır. Kapalı Yunan haçı planının köken ve yayılımına dair farklı görüşler olmakla birlikte tip, eş kollu haçın dikdörtgen çerçeve içine alınması ve köşelerin kare mekânlarla doldurulması esasına dayanır; haç kollarının birleştiği merkezde dört desteğe dayanan bir kubbe, iç görünüşte hâkim unsuru oluşturur; diğer bölümler bu esas unsurları tesis ve tamamlamak için inşa edilmiştir; şemanın prototipleri erken Hristiyanlık dönemi martyriumlarında görülür. V. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar İtalya, Anadolu ve Suriye’de erken örnekleri veren bu tip, IX. yüzyıldan itibaren Bizans mimarisinin hâkim plan şeması hâline gelmiştir. Kafkasya’da planın en erken örnekleri VII. yüzyıla tarihlenen Açmiyazin, Bagaran, Vagarhapat ve Mren kiliseleri olup, orta alanın kubbesini bağımsız payelerle taşıyan klasik kapalı Yunan haçı prensiplerine kısmen uyan, ancak bölgesel özelliklerin kuvvetle hissedildiği yapılardır (11). XIV. yüzyıla tarihlenen Bartholomeos Kilisesi, Bizans mimarisinin erken dönem yapılarında görülen biçimde kubbenin köşe duvarları üzerinde yükseldiği kapalı Yunan haçı tipinde ele alınmış; XIII. yüzyıla tarihlenen Vank’taki Stephan Kilisesi ise basitleştirilmiş şemasıyla Bartholomeos Kilisesi’nin benzer bir düzenlemesini sunmuştur (Özyurt Özcan, 2004: 45).

Elçilerin listelerinde adı geçen (Markos 3:18; Matta 10:3; Luka 6:14; Elçilerin İşleri 1:13) fakat Yeni Ahit dışında biyografik ayrıntısı bulunmayan Aziz Bartholomeus, erken Hristiyan geleneğinde Hindistan, Mezopotamya, Part, Likonya ve özellikle Ermenistan’a misyonerlik atfedilen bir havaridir; klasik anlatı onun Ermenistan’da, çoğu kaynakta “Albanopolis/Nikopolis” olarak kaydedilen bir yerde derisi yüzülerek ve başı kesilerek şehit edildiğini bildirir (dolayısıyla Anadolu-Kafkas geçiş havzasındaki kült merkezi rolü buradan türemiştir) (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2025). Ermeni geleneğinde bu şehadet yeri, Vaspurakan’daki Aghpak (Ağpak/Ağbak) ile özdeşleştirilmiş; bu özdeşleştirme, Başkale yakınlarındaki Saint Bartholomeus Manastırı’nın (Albayrak) “şehadet yeri üzerindeki mabet” olarak kabul görmesine tarihsel zemin hazırlamıştır (Stopka, 2017: 20–21). Özetle, Başkale-Ağbak eksenindeki Saint Bartholomeus kültü, havarinin Ermenistan’la irtibatlandırılan şehadet geleneğinin mekâna “yerleştirilmiş” biçimi olarak, bölgenin inanç turizmi açısından tarihsel bir çekirdek ve anlatı odağı üretmiştir.

Resim 1. St. Bartholomeus Kilisesi

Kaynak: Araştırmacının kendi arşivinden alınmıştır.

Resim 2. St. Bartholomeus Kilisesi Girişi

Kaynak: Araştırmacının kendi arşivinden alınmıştır.

Resim 3. St. Bartholomeus Kilisesi Ön Cephe Süsleme Detayı

Kaynak: Araştırmacının kendi arşivinden alınmıştır.

Yanal (Soradir) Kilisesi

Soradır Kilisesi, Van'ın Başkale ilçesinin yaklaşık 40 km kuzeyinde, Soradır-Yanal köyü üzerindeki yerleşimde, Büyük Zap Suyu bölgesinde 213 m deniz seviyesinden 1874 m yüksekte konumlanır; yapı

tetrakonkhos (dört yonca yapraklı) şemada ve merkezi kubbeli olarak inşa edilmiştir²¹⁵; kubbe, köşeleri pahlanmış kare planlı yüksek bir kasnak üzerine oturur; kilise, naos, apsis, pastophorion odaları ve merkezdeki kare mekânı dört ana doğrultuda (doğu–güney–batı–kuzey) genişleten haç kollarından, ayrıca her yonca yapraklı haç kolu arasında yer alan istiridye formu köşe nişlerinden oluşur; içte, merkezdeki kare bölüm, pandantif geçişli ve hafifçe yuvarlatılmış, karşılıklı atılan iki kemerle kuzey–güney doğrultuda desteklenen bir kubbe/tonozla örtülmüş; kemerlerin kesiştiği merkez kare sekizgene dönüştürülerek kubbenin tepe noktasında iç mekâna güneş ışığı almak üzere bir aydınlatma feneri düzenlenmiştir; yapı, sarı ile turuncuya çalan kırmızimsı taş renkleriyle belirgin biçimde dikkat çeker; kaliteli işçilikle birlikte tuf taşı ve kesme taş malzeme birlikte kullanılmıştır; duvarların yıkılan kısımlarından gözlemlendiği kadarıyla, dıştan kaplama duvar örgüsü içten harçla tutturulmuş, özgününde kireç harcı bulunan derzler zamanla tutturmayı kuvvetlendirmek amacıyla betonla müdahale edilmiştir (Yıldız, 2017: 173–174).

Yanal (Soradir) Kilisesi’nin dinî önemi, Vaspurakan’daki Ermeni Hristiyanlığının iki merkezî sembolüne aynı yapıda temas etmesinden kaynaklanır: yapı tarih içinde “Surb Etchmiadzin” (Yalnız Oğul’un inişi) adını alarak Etchmiadzin geleneğinin kutsiyetini yerel düzleme taşımış, bu adlandırma XIX. yüzyılda yeniden adanma ve batı konşunda bir son cemaat mekânının eklenmesi dâhil onarımlarla birlikte pekiştirilmiştir; planı tetranikhe–tetrakonş tipinde olup 1681’de kubbe ve girişte yenilemeler görmüştür (Union Internationale des Organisations Terre et Culture, 2025). Etchmiadzin adının bizzat “Yalnız Oğul’un inişi” anlamı taşıması, yapının adanmasında Gregoryos Aydınlatıcı’nın vizyonuyla özdeşleşen teolojik bir merkeziliğe işaret etmektedir (Diocese of the Armenian Church of America (Eastern, 2025; St. James Armenian Apostolic Church, 2025). İkinci olarak, Varag Kutsal Haçı’nın (True Cross of Varag) IX. yüzyılın ortalarında Arap akınlarından korunmak üzere bir süre Aghpag/Soradir’de gizlenmiş olduğuna dair kayıtlar, kiliseyi bölgesel bir “emanet istasyonu” ve hac odağı hâline getirmiş; Varag Haçı kültünün Vaspurakan’ı aşan ölçekte yankı uyandırdığı da gösterilmiştir. Üçüncü olarak, Soradir’deki bu kutsal mekân, geleneğe göre Ardžruni hanedanının bazı mensuplarının gömü yeri olarak anılmış, Salmas ovasından gelenler dâhil geniş bir hinterland için ziyaretkâh işlevi görmüştür; 1870’lerden itibaren ise köyün cemaat kilisesi olarak kullanılmaya devam etmiştir (Union Internationale des Organisations Terre et Culture, 2025).

Yanal (Soradir) Kilisesi, Vaspurakan’daki Ermeni Hristiyan coğrafyasında adanma, relik ve hanedanî bellek eksenlerinin aynı mekânda çakıştığı bir odak olarak okunabilir Etchmiadzin adının (Gregoryos Aydınlatıcı’nın vizyonuna atıfla “Yalnız Oğul’un inişi”) yerel düzlemde benimsenmesi, yapıya teolojik merkezilik atfederken, Varag Kutsal Haçı’nın tehdit dönemlerinde Aghpag/Soradir’de saklandığına dair anlatılar yapıyı “emanet istasyonu” ve ziyaret yeri olarak öne çıkarmaktadır. Ardžruni hanedanıyla ilişkilenen gömü/hatıra katmanı, Salmas (İran) ovasına kadar uzanan bir alanın ziyaretgâh pratikleriyle birleşmektedir. XVII. yüzyıldaki yenilemeler ve XIX. yüzyılda adanmayı pekiştiren müdahaleler yapının kutsal statüsünde süreklilik üretmiş, 1870’lerden itibaren köyün cemaat kilisesi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu bütünlük, inanç turizmi bağlamında Yanal/Soradir’i “adanma temsili–emanet anlatısı–cemaat sürekliliği” temaları etrafında kurgulanabilecek bir yerel hac düğüm noktası ve sahada ziyaret–yorumlama rotası için güçlü bir başlangıç mekânı hâline getirmektedir.

Resim 4. Yanal (Soradir) Kilisesi

Kaynak: Türkiye Kültür Portalı, (2025) (Retrieved [21.09. 2025], from [https://kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/baskale-yanal-soradir-kilisesi])

Yahudi Mahallesi

Bölgenin çok-etnikli demografisi tarih boyunca dönüşmüş, bugün varlığı kalmayan Yahudiler bu mozağin önemli bir bileşeni olarak özellikle sürgün ve iskân anlatılarıyla iz bırakmıştır. Yahudilerin Asur ve Babil kaynaklı sürgünlerle Mezopotamya'ya dağıldığı, Başkale Yahudilerinin de bu diasporanın bir kolu olduğu değerlendirilmekte, ancak cemaatin kökeni ve Van'daki iskânına ilişkin çalışmalar sınırlı kalmaktadır; Tevrat'ın II. Krallar 17:6 kaydı ve II. Sargon'un Khorsabad yazıtında Samiriye'den 27.290 kişinin sürüldüğüne dair bilgi ile, yaklaşık 150 yıl sonraki Babil Sürgünü ve Pers kralı Kyros'un dönüş iznine rağmen bir kısmının Pers topraklarında kalması, Mezopotamya'daki ilk diaspora cemaatinin oluşumuna işaret eder; V. yüzyıl Ermeni tarihçisi Khorenli Mosa'nın aktardığı üzere M.Ö. 1. yüzyılda Ermeni Kralı Tigranes'in Suriye-Yahudiye seferinde tutsak edilen Yahudilerin Semiramis (Van) kasabasına yerleştirilmesi Van'daki Yahudi varlığını pekiştirmiş, Lynch'in belirttiği üzere bu topluluklar M.S. IV. yüzyıldaki Pers işgaline dek refah içinde yaşamıştır; IV. yüzyılda bölgede hatırı sayılır bir Yahudi nüfusundan söz edilirken, Bizanslı Faustus ve Khorenli Mosa Sasanî saldırıları sonucu yalnız Van'dan 18 bin Yahudi ailenin Aşoreştan ve Xüzistân/İsfahan'a sürüldüğünü bildirir; her haneyi beş kişi varsayımıyla dönemin Van Yahudi nüfusu yaklaşık 90 bin olarak hesaplanabilir; M.S. 8. yüzyıl sonlarına doğru Van-Başkale-Hakkâri-Salmas-Urmiye hattına yerleşen topluluk kendini "Urmiyeli" olarak adlandırmış, Cuinet'in "Yahudi alfabesiyle yazılan Syro-Kaldanik diyalekt" gözlemi ile Nikitin'in "Doğu Aram diyalekti" vurgusu bugün Kuzeydoğu Neo-Aramice'nin (Lishan/Lissanit Targum/Lishan Didan) cemaatin özgün dili olduğunu gösterir; inanç mekânları bağlamında 1891'de Başkale'de iki sinagog ve iki haham kaydedilmiş, Cuinet sinagoglar ve diğer yapıların Ermeniler, Persler, Yahudiler ve Kürtlerce inşa edildiğini belirtmiş, 1946-1947'de eski sinagogun askerî iskân nedeniyle işlevsiz kalması üzerine son haham Yona Ben Rahamim Yener önderliğinde Kale Yahudi Mahallesi içinde yeni bir sinagog yapılmış, cemaatin "kništa/knişler" dediği bu yapı zamanla konuta dönüştürülmüştür; mezarlığa dair sahada somut iz tespit edilememiş, sözlü tanıklıklar baş-ayak taşlarıyla işaretlenen gömülerden söz ederken, 2019 tarihli gözlemler mezarlık alanı ile kništa çevresinde defineci tahribatını not etmektedir; seyyah Sykes'ın kenti "çamurdan kasaba" olarak nitelemesi dönemin yapı dokusunu yansıtırken, tanıklıklar sinagog etrafında kümelenen kerpiç evleri,

misafire ayrılmış “salon/oda”yı, dışarıda tandır evini ve dönemin plan şemasını tarif eder; 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren azalan nüfus Adana–Samsun–Diyarbakır üzerinden İstanbul’a yönelen göçlerle çözülmüş, 1969’da son ailenin (Gezer) ayrılmasıyla Başkale’de Yahudi varlığı son bulmuştur; bu tarihsel süreklilik ve mekânsal–dilsel miras, inanç turizmi bağlamında Eski Van/ Başkale’de “sürgün–iskân anlatıları, sinagog (kništa) izleri ve mezarlık hafızası, Neo-Aramice dil kültürü ve cemaat mimarisi” eksenlerinde yorumlamaya elverişli, sahada rota ve anlatı kurgusuna temel teşkil eden bütüncül bir çerçeve sunar (Çelik & Levendoğlu, 2024: 8–17).

Resim 7. Sinagog olarak kullanılan bina, günümüzde ev olarak kullanılmaktadır.

Kaynak: Avlaremoz, 2025 (Retrieved [21.09.2025], from [https://www.avlaremoz.com/2019/08/21/baskalede-yahudi-mirasinin-durumu-nesi-altaras/])

BULGULAR

Tablo 2. Başkale İlçesi’nin İnanç Turizmi Açısından Swot Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Kültürel ve dinî etkileşimin yoğunluğu Yüksek otantiklik Mekânsal kümelenme	Ulaşım yetersizliği Altyapı eksikleri Tanıtım ve bilgi eksikliği Konaklama kapasitesinin sınırlılığı
Fırsatlar	Tehditler
Turizm temelli kalkınma Yerel halkın katılımı Özel ilgi turlarının düzenlenmesi	Bölgenin deprem kuşağında olması Kaçak kazılar ve aşınma Sınır bölgesi olması ve terör.

Tablo 2 incelendiğinde Başkale’nin inanç turizminin güçlü yönleri olarak kültürel ve dini etkileşim yoğunluğu, yüksek otantiklik ve mekânsal kümelenme unsurları ortaya çıkmaktadır. Tek bir rotada farklı inanç katmanlarının birlikte bulunması ziyaretçilere karşılaştırma fırsatı sunarken destinasyona özgün bir kimlik katmaktadır. Başkale’de turizmin henüz ticarileşmemiş olması, ziyaretçilerin yerel yaşamla daha doğrudan temas kurmasına ve deneyimlerini daha otantik biçimde algılamasına olanak tanımaktadır. Bu durum, özel ilgi turlarına yönelik çekiciliği artırırken, destinasyonun ağızdan ağıza tanıtım yoluyla bilinirliğini güçlendirmekte ve günübirlik ziyaretler aracılığıyla ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır.

Zayıf yönler bakımından ise ulaşım yetersizliği, altyapı eksiklikleri, tanıtım ve enformasyon eksikliği ve konaklama kapasitesinin sınırlılığı bulunmaktadır. Ulaşım yetersizliği, destinasyona yönelik taleplerin düşük seviyede veya niş düzeyde kalmasına yol açmaktadır. Altyapı eksiklikleri; dinlenme

tesislerinin bulunmaması engelli erişiminin eksikliği gibi durumlar düşük harcama ve olumsuz geri bildirimlere zemin hazırlamaktadır. Tanıtım ve enformasyon eksikliği bölgeye yönelmesi muhtemel olan turistik talebi olumsuz etkileyecek anlamına gelmektedir. Konaklama tesislerinin yetersiz olması grup turlarında birtakım zorlanmalar meydana getireceği gibi hizmet kalitesinde olumsuzluklara yol açacaktır.

Fırsatlara bakıldığında yerel tedarik zincirleri, küçük esnaf hane halkının turizm hareketliliğinden faydalanacağı düşünülmektedir. Bu durum da turizm temelli kalkınmanın bölgeye sunabileceği fırsat olarak değerlendirilmektedir yerel halkın, ilçeyi ve söz konusu alanları sahiplenmesi, gönüllü karşılama faaliyetlerinde bulunması turizme karşı olumlu tutum kazanma fırsatı olarak ortaya çıkmaktadır özel ilgi pazarlarının bulunması istikrarlı bir talep kanalı açarak bölgeyi ekonomik değere dönüştürme imkânı vermektedir.

Tehditler olarak ise bölgenin deprem kuşağı içinde olması, kırılganlık bakımından dikkat gerektirmektedir. Kaçak kazılar, aşınma gibi unsurlar bilinçsiz kullanım sonucunda ortaya çıkabilir ve sürdürülebilirlik zayıflar bölgenin sınırdaki bulunması, terör gibi unsurlar destinasyona yönelik tutumları olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 3. St. Bartholomeus Kilisesi SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Kurucu-havari kültürü Manastır ve jamatun şeması Güçlü Simgesellik	Üst örtü kayıpları Yönlendirme ve güvenlik zafiyeti
Fırsatlar	Tehditler
Apostolik anlatı temalı özel turlar Akademik-küratoryal yürüyüşler.	Definecilik Yapısal çökme ve politik hassasiyet.

Tablo 4. Yanal / Soradir Kilisesi SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Eçmiyadzin adanması Varag Haçı emanet anlatısı Tetrakonş planının nadirliği	Onarım/eklerin karmaşıklığı İçerik-pano eksikliği.
Fırsatlar	Tehditler
Adanma–relik–hanedanî bellek eksenli hac rotası Çok dilli dijital yorum.	Bakım-koruma süreksizliği Mevsimsel erişim.

Tablo 5. Yahudi Mahallesi SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Knişta belleği Üç dilli geçmiş (Lishan Didan–Kürtçe–Türkçe) Kentsel-mekânsal hafıza.	Sinagogun konuta dönüşmesi Mezarlık izlerinin silikliği
Fırsatlar	Tehditler
Sözlü tarih temelli yürüyüş rotası Diaspora hafızasıyla köprü.	Belge-eser kaybı Anonimlik-gizlilik hassasiyetleri.

Yapılan doküman analizinden elde edilen bulgular, Başkale'nin inanç turizmine ilişkin bütüncül bir SWOT değerlendirmesini mümkün kılmaktadır. Değerlendirme, Albayrak'taki St. Bartholomeus Kilisesi'nde kurucu havari kültüne dayalı kutsiyet, Yanal Soradir Kilisesi'nde Eçmiyadzin adanması ve Varag haçına ilişkin emanet anlatısı ile Başkale Yahudi Mahallesi'nde knişta belleği ve çok dilli (Lishan

Didan-Türkçe-Kürtçe) hafızanın aynı coğrafyada buluşmasının ilçeyi adanma relik (kutsal emanet, aziz kalıntısı) hafıza ekseninde yüksek nitelikli ziyaret ve yorumlama odağına dönüştürdüğünü göstermektedir. Vaspurakan-Urmiye koridorunun tarih boyunca çok etnili ve dini yapısı, bölgede koruna gelen dini, tarihi ve mimari unsurlar başlıca ziyaret gerekçelerini güçlendirirken, güncel saha durumları, üst örtü ve strüktürel kayıplar, çok dilli yönlendirme ve bilgi panosu eksikliği, erişilebilirlik ve altyapı yetersizlikleri, sinagogun konuta dönüşmesi ve mezarlık izlerinin zayıflaması, definecilik ve vandalizm ile güncel envanter açıkları gibi zayıf yönleri açıkça ortaya koymaktadır. Fırsat tarafında uluslararası ziyaretçi profillerine yönelik, kültürel miras temalı ve takvimli özel turların planlanması destinasyonun görünürlüğünü ve katma değerini arttırabilir. Ayrıca Başkale İnanç Rotaları başlığı altında, St. Bartholomeus, Yanal/Soradir ve Yahudi mahallesinin çok dinli ürünler olarak sunulması, QR/AR tabanlı çok dilli dijital yorumlama, rehber eğitimi ve koruma fonlarıyla üniversite-belediye-müze iş birliği öne çıkarken; tehditler siyasal/kimlik hassasiyetleri, sınır / güvenlik algısı, kaçak kazı ve tahribat, deprem, iklim kaynaklı riskler ve plansız tanıtımla taşıma kapasitesinin aşılması olarak somutlaşmaktadır. Ayrıca, altyapı-üstyapı müdahalelerinde bilinçsiz restorasyon ve uygun olmayan malzeme kullanımının özgünlüğü bozarak deformasyonlara yol açma riski bulunduğundan önerilen yönetim yaklaşımı küçük gruplara odaklı ziyaretçi akış planı ve çok dilli dijital yorumla desteklenen, yerel paydaş katılımını artıran ve koruma-kullanma dengelerini önceleyen kademeli bir strateji olarak kurgulanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Van'ın Başkale ilçesinde bulunan ve inanç turizmi potansiyeline sahip turistik değerler incelenmiştir. Bu araştırmanın, Van ili özelinde inanç turizmi ile ilgilenen kamu ve özel sektör temsilcilerine fikir ve farkındalık oluşturmaya beklenmektedir.

Din olgusunun bireysel ve toplumsal yaşamda artan görünürlüğü, alternatif turizm biçimleri içinde inanç turizminin ağırlığını belirgin biçimde artırmaktadır. Farklı inanç mensuplarının kutsal kabul edilen mekanları ziyaret etme eğilimleri pratikte normatif bir gereksinime dönüşürken, bu dinamikleri erken fark eden turizm paydaşları destinasyonların inanç temelli çekiciliklerini merkeze alan konumlandırma ve tanıtım stratejilerine hız vermektedir (Gürbüz & Aydın, 2018: 540).

Günümüzde değişen seyahat anlayışı, geçmişin izlerini taşıyan inanç mekânlarının yalnızca dini değil, aynı zamanda kültürel miras değeri taşıyan alanlar olarak görülmesini sağlamıştır. Bu durum, kültürel miras turizmi kavramını güçlendirmiş ve Anadolu gibi tarihsel sürekliliğe sahip coğrafyaları yeniden ilgi odağı haline getirmiştir (Kalay & Yıldız, 2017: 133). Başkale örneği, bu çok katmanlı mirasın yerel ölçekte nasıl değerlendirilebileceğine ve inanç turizmi potansiyelinin kültürel miras temelli yaklaşımlarla nasıl zenginleşebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Turizm ile kültürel miras arasındaki ilişki çok yönlü bir yapıya sahiptir. Destinasyon yönetim örgütlerinin temel yaklaşımı kültürel unsurların korunması iken, turizm sektörü ekonomik getirisiyle bu süreci sürdürülebilir kılan bir araç haline gelmiştir. Mirasın korunmasında karşılaşılan yüksek maliyetler, turizmden elde edilen geliri vazgeçilmez kılmakta; böylece iki alan arasında karşılıklı bir bağımlılık, adeta simbiyotik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Kültürel değerlerin turistik bir unsur olarak değerlendirilmesi, yerel ölçekte sosyoekonomik kalkınmayı desteklemekte; kırsal çevrelerin canlandırılmasına, bölgenin estetik ve rekabet gücünün artmasına katkı sağlamaktadır. Kültürel mirasın turizm hareketleriyle buluşması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda eğitsel bir işlev de üstlenmektedir. Bu etkileşim; yerel halkın ve yöneticilerin kültürel bilinç geliştirmesine, ulusal kimliğin

güçlenmesine ve sürdürülebilirlik anlayışının yerleşmesine yardımcı olmaktadır. Sanatsal ve kültürel etkinliklerin desteklenmesi ise hem mirasın korunmasına hem de bölgesel kalkınmanın sürekliliğine zemin hazırlamaktadır (Genç, 2020: 11-12).

Başkale'nin inanç turizmi potansiyeli, aynı rotada biriken çok katmanlı kültürel-dinî etkileşim (kurucu-havari anlatısı, adanma ve emanet hatırası, knişta merkezli kentsel hafıza) sayesinde özgün ve yüksek anlatı yoğunluklu bir kimlik sunmakta; ancak ulaşım, temel altyapı (su-tuvalet-hijyen, gölgelik/dinlenme, yönlendirme, erişilebilirlik), tanıtım/enformasyon ve konaklama kapasitesindeki sınırlılıklar destinasyonun taşıma ve işletim gücünü kırılgan kılmaktadır. Bulgular, kısa vadede tek sayfalık güncel ziyaretçi rehberi ve çok dilli QR anlatılarla bilginin tek vitrinde toplanmasını; sahada "asgari uygun altyapı" setinin kurulmasını; konaklama-yeme/içmede mikro-grup "slot/rezervasyon" düzenine geçilmesini; rehberli ziyaret, davranış kuralları ve hassas alan sınırlandırmasıyla bilinçsiz kullanımın önlenmesini; orta vadede ise "Başkale İnanç Rotaları"nın takvimlendirilmiş, küçük ölçekli özel turlara dönüştürülmesini, yerel esnaf/kooperatif üzerinden turizm temelli gelir kanallarının (ev yapımı yiyecek-içecek, el işi, küçük hizmetler) düzenli hale getirilmesini, üniversite-belediye-müze-rehber odası eksenli eşgüdüm birimiyle koruma-kullanma dengesinin kurumsallaştırılmasını gerekli kılar. Deprem kuşağı gerçekliği, sınır-güvenlik algısı ve kaçak kazı/vandalizm tehditleri, açık risk iletişimi ve kademeli kapasite yönetimi (randevulu giriş, grup büyüklüğü tavanı, mevsimsel kapatma eşikleri) olmadan yönetilemez; yanlış/uygunsuz restorasyon riskine karşı "önce izleme-sonra müdahale" ve malzeme-yöntem rehberi zorunludur.

Başer & Olcay'ın (2021) Battalgazi bulguları ile Başkale çalışmamızın bulguları karşılaştırıldığında, her iki destinasyonun da dinî/kültürel varlıkların mekânsal yakınlığı sayesinde "tek günlük rota"ya elverişli bir kümelenme sunduğu, buna karşın tanıtım/enformasyon eksikliği ile konaklama-yeme içme kapasitesindeki sınırlılıkların talebi törpülediği ve yerel katılım/yerel gelir kanallarının kurumsallaştırılmadığı sürece sürdürülebilirliğin kırılgan kaldığı görülmektedir; öte yandan varlık profilleri ve bağlamsal öncelikler ayrışır: Battalgazi ağırlıkla İslamî yapıların (cami-türbe-medrese) tema derinliği etrafında merkez-kent çeperine yakın, ulaşım/güvenlik algısı "yumuşak" bir çerçeve sunarken, Başkale çok katmanlı/multi-din bir anlatıyı (Apostolik-Etchmiadzin-Yahudi "knışta" belleği) sınır havzası ve deprem riski bağlamında sunar; bu nedenle Battalgazi'de pazarlama, rota entegrasyonu, otantik konaklama ve ürün genişletme öne çıkarken, Başkale'de risk iletişimi, asgarî ziyaretçi altyapısı (su-tuvalet-gölgelik-yönlendirme-erişilebilirlik), mikro-grup "slot/rezervasyon" ve rehberli dolaşım önkoşuldur; tehdit tipolojisi de farklılaşır: Battalgazi'de çevre kirliliği, yanlış düzenlemeler ve ziyaretçi bilinçsizliği ağır basarken, Başkale'de bunlara ek olarak kaçak kazı/vandalizm, yapısal kırılganlık, sınır/güvenlik algısı ve taşıma kapasitesi baskısı belirgindir; yöntem düzeyinde Battalgazi, paydaş görüşmelerinden türetilmiş tema setleriyle "algı ve pazarlama" ağırlıklı bir çerçeve kurarken, Başkale doküman analizi ve SWOT üzerinden "işletim ve kapasite yönetimi"ne odaklanır; sonuç olarak iki saha ortak zeminde tanıtım/ürünleştirme ve hizmet kapasitesi sorunlarını paylaşıp da, politika önceliği Battalgazi'de pazar-öncelikli (rotalaştırma, otantik konaklama, GAP turlarına entegrasyon), Başkale'de ise koruma-öncelikli (ölçek kontrollü işletim, asgarî altyapı, rehberli deneyim, açık risk iletişimi) olarak ayrılmaktadır.

Baltacı & Aytemir'in (2024) Güneydoğu Anadolu değerlendirmesi, bölgenin inanç turizmindeki güçlü yönlerini, farklı etnik/dinî toplulukların tarih boyunca aynı coğrafyada yaşamış olması, çok sayıda peygamber ve sahabenin bölgeyle ilişkilendirilmesi, çeşitli toplulukların inşa ettiği ibadethanelerin günümüze dek korunmuş olması ve Göbeklitepe'nin yarattığı çekim olarak ortaya koyarken, bu

potansiyelin yeterince değerlendirilemediğini; bunun başat nedenlerinin altyapı-üstyapı yetersizlikleri, ulaşım sorunları, konaklama kapasitesinin sınırlılığı, tanıtım/reklam eksikliği ve yerel rehber yetersizliği olduğunu saptadığını belirtir; ayrıca Suriye sınırına yakınlık ve bölgenin terörle anılması kaynaklı güvenlik algısı dezavantajı ile 1.-2. derece deprem riski tehdidi de vurgulanır; çalışmanın çözüm önerileri tanıtım/reklamın güçlendirilmesi, yapıların devlet korumasına alınarak uygun restorasyonla desteklenmesi, yerel halk ve ziyaretçilere dönük bilinçlendirme programları, deprem bağlamında güçlendirme çalışmaları ve akademik araştırmaların artırılması şeklindedir; bu çerçevede, Başkele odaklı bulgularla da aynı doğrultuda ilerlemekte, yani çok katmanlı inanç mirası güçlü bir çekim yaratırken zayıflıkların ulaşım-altyapı-tanıtım-konaklama ve rehberlik ekseninde toplandığını, tehditlerin güvenlik/algı ve deprem riskiyle kesiştiğini ve çözümün tanıtım-koruma-yerel katılım üçlüsünün eşzamanlı işletilmesinde yattığını teyit etmektedir (Özkan vd., 2019; Arınç, 2018; Harunoğulları, 2016; Gök & Tuna, 2013; Kaygın & Güven, 2013; Başer & Olcay, 2021).

Tapur'un (2009) Konya değerlendirmesi, kentin Selçuklu başkentliği ve zengin çok dönemli mirası sayesinde "açık hava müzesi" niteliğine karşın potansiyelin tanıtım ve turizm altyapısı yetersizliği yüzünden tam kullanılamaması; çözüm olarak planlı alan belirleme, turizm eğitimi/sertifikasyonu, Mevlâna-Çatalhöyük-Kilistra-Sille-Selçuklu yapıları etrafında "paket tanıtım", kongre-sempozyumlarla imaj güçlendirme, 5 yıldızlı otel-restoran-eğlence altyapısının artırılması, güzergâh üzeri kazı/çevre düzeni-ulaşım-tesis tamamlama ve yeterli rehber ile kamping alanları önerileri ile bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular arasında tanı ve uygulama önerileri düzeyinde hem örtüşmeler hem bağlamsal ayrışmalar bulunmaktadır: Örtüşen kısım, tanıtım/enformasyon açığı, ulaşım-altyapı eksikleri ve rehberlik kapasitesinin belirleyici rolüken; Başkele için de güncel bilgiyi tek vitrinde toplama, çok dilli anlatı ve rehber standardizasyonu kritik önemdedir. Ancak bağlam farklılığı uygulamaya yönelik önerileri değiştirmektedir. Konya'nın kentsel/merkezi konumu, yüksek hacimli konaklama ve etkinlik odaklı büyümeyi mümkün ve anlamlı kılarken, Başkele'nin sınır havzası, kırılğan yapısal durumu ve çok katmanlı mirası ölçek kontrollü bir modeli gerektirmektedir. Bu nedenle Başkele'de "asgari uygun altyapı", mikro-grup /rezervasyon işletimi, diaspora odaklı küçük ve takvimli özel rotalar, yerel tedarik (ev kahvaltısı, küçük hizmetler) ve rehberli dolaşım önkoşul olarak ortaya çıkmaktadır. Yani Konya için önerilen üst ölçekli konaklama/eğlence yatırımı ve kongre pazarlaması, Başkele'de koruma-kullanma dengesini zorlayabilecek bir "aşırı yük" riski taşımaktadır. Buna karşılık her iki çalışma da planlama, eğitim/sertifikasyon ve rotalaştırmanın (Konya'da "paket tanıtım", Başkele'de "Başkele İnanç Rotaları") çekirdekte aynı stratejik ihtiyaca işaret ettiğini göstermektedir.

İbret vd.'nin (2015) Kastamonu temelinde yaptığı çalışmada inanç turizmine yönelik elde ettiği "çevre düzenlemeleri-yapısal iyileştirmeler" ve "istatistiki veri eksikliği" bulguları, Başkele odaklı bu çalışmanın sonuçlarıyla doğrudan örtüşmektedir. St. Bartholomeus (Albayrak), Yanal/Soradir ve Başkele Yahudi Mahallesi için önerilen asgari uygun altyapı seti (yönlendirme-bilgi panoları, dinlenme alanları, su-tuvalet-hijyen, erişilebilir güzergâh) ile düşük müdahale-yüksek koruma ilkesiyle yapılacak yapısal sağlamlaştırma ile çevre düzeni müdahaleleri, sahadaki deneyim kalitesini ve koruma-kullanma dengesini hızla iyileştirebilir, diğer yandan veri yokluğu ise sürdürülebilir yönetimi imkânsız kıldığından, temel izleme sisteminin (giriş noktasında basit sayaç, rehberli turlarda ziyaretçi kayıt defteri, aylık yapı durum gözlemleri) kurulması, tek vitrinde raporlanması ve karar eşlenmesi gerekir. Bu iki adım birlikte uygulandığında, Başkele'nin mevcut "yükü hafif, anlatısı derin" inanç turizmi kurgusu, ulusal ve uluslararası ölçekte görünürlük ve katma değeri artıracak bir mikro-rotalar modeline dönüşebilir, ayrıca yerel katılım (ev yapımı yiyecek-küçük hizmetler-hikâye anlatımı)

düzenli gelir yaratırken, veri temelli işletim kapasite aşımı, bilinçsiz kullanım ve fiziksel yıpranma risklerini önceden yönetilebilir kılacaktır.

Kılınç vd.'nin (2019) Yalvaç değerlendirmesi ile Başkale'ye ilişkin mevcut bulgular karşılaştırıldığında, iki bağlamanın ortak sorun alanları ve farklı öncelikleri belirginleşmektedir: Yalvaç'ta havayolu/karayolu bağlantılarının güçlü oluşu, Antalya gibi yüksek çekim merkezlerine günübirlik yakınlık ve dört mevsime yayılabilen ürün çeşitliliği arz koşullarını elverişli kılsa da turizm hareketlerinin sınırlı kalmasının başlıca nedeni bilinirlik ve tanıtım eksikliği ile üstyapı-hizmet boşlukları (özellikle kırsal konaklama ve yeme-içme) olarak raporlanmaktadır; Başkale bağlamında ise erişim sıklığı ve saha altyapısındaki temel eksikler, konaklama kapasitesinin darlığı ve güncel enformasyon yetersizliği talebi aşağı çekerken, sınır konumu ve deprem riski kaynaklı algı yönetimi gereksinimi öne çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki destinasyon için profesyonel tanıtım ve temel ziyaretçi hizmetlerinin güçlendirilmesi ortak bir ihtiyaçtır ancak uygulama öncelikleri farklılık göstermektedir. Yalvaç'ta güçlü ulaşım ve dört mevsim potansiyelini görünür kılacak dijital içerik ve pazarlama, kırsal konaklama-yeme/içme çözümleri ve çekiciliklerin sahadaki hizmetlerle tamamlanması ön plandayken, Başkale'de öncelik asgari ziyaretçi altyapısının kurulması, açık ve güncel ziyaret bilgilerinin tek yerde derlenmesi, rehberli sunumun yerleşmesi ve koruma odaklı düzenlemelerin netleştirilmesi gerekmektedir. İçerik mimarisi bakımından Yalvaç antik ve doğal değerlerle desteklenen kırsal turizm imkânlarına dayanırken, Başkale farklı inanç miraslarının bir aradalığıyla özgün bir anlatı zenginliği sunmaktadır. Sonuç olarak literatürdeki bu iki değerlendirme, talebin sürdürülebilir biçimde büyümesi için tanıtım-bilgilendirme ile hizmet kalitesinin eşzamanlı güçlendirilmesi gerektiğini; ancak Yalvaç'ta pazarlama ve ürün çeşitlendirme, Başkale'de ise sahaya dönük temel koşulların iyileştirilmesi ve duyarlılık gerektiren mirasın uygun sunumunun birincil öncelik olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, doküman analizine dayalı bütüncül SWOT kurgusuyla hem mevcut durumu hem de uygulanabilir iyileştirme adımlarını ortaya koymakta; ileriki araştırmalar için ziyaretçi deneyimi ve yerel paydaş katılımını ölçecek nicel-nitel saha verileri (memnuniyet, harcama, dolaşım süresi, rehberli tur oranı) ile strüktürel durumun periyodik izlenmesine dönük göstergeler önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, T., Herstein, R., Cabera, M., Drori, N., Bidecia, M. & Berger, R. (2018). Exploring religious tourist experiences in Jerusalem: The intersection of Abrahamic Religions, *Tourism Management*, 6, 285–296.
- Arıncı, K. (2018). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç turizmi potansiyeli ile bölgesel kalkınma bakımından değerlendirilme imkanları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2129–2147.
- Avlaremöz, (2025), Retrieved [21.09.2025], from [<https://www.avlaremöz.com/2019/08/21/baskalede-yahudi-mirasinin-durumu-nesi-altaras/>]
- Ayaz, N. & Eren, M. (2020). Türkiye'de inanç turizmi üzerine nitel bir araştırma, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 284–300.
- Baltacı, M., & Aytemir, Ş. (2024). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin inanç turizminin SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1–16.
- Baş, G., Uslu, E., Bekmez, A. & Yelen, R. (2023). *Anadolu'da Ortaçağ Türk Mimarisinin Sıradışı Örneği: Van Ulu Cami*, Ankara: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başer, F. & Başçı, A. (2012). İnanç turizmi kapsamında Aziz Pavlus evinin önemi ve tanıtım faaliyetlerine ilişkin ziyaretçi görüşlerinin değerlendirilmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 423–443.

- Başer, M. Y., & Olcay, A. (2021). Battalgazi (Eski Malatya) İnanç Turizmi Potansiyelinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 4(3), 341–366.
- Büyükalaca, O., & Gül, A. (2009). *Osmaniye ili SWOT Analizi*. Hasret ofset.
- Cam, O., & Avcı, M. (2023). Kutsal alanlar, coğrafi işaretler, kültür ve inanç rotalarının inanç turizmi açısından değerlendirilmesi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 26–43.
- Choe, J. (2025). Religious tourism. *Tourism Geographies*, 27(3-4), 830–839.
- Civelek, M. (2020). Amasya ilindeki ibadethanelerin inanç turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 137–151.
- Çelik, A., & Levendoğlu, F. (2024). Van Başkale Yahudilerinin kültürel geçmişi. *Anthropology*, (49), 7–20.
- Çiftçi, İ. & Akova, O. (2016). İnanç turizmi kapsamında Hacı Bektaş Veli dergâhına yönelik bir araştırma, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 183–217.
- Değişgel, S. (2023). Adana'nın inanç turizmi potansiyeli ve yerel halkın inanç turizmi ile ilgili görüşleri, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 122–140.
- Dikici, E. & Sağır, A. (2012). Antalya'da inanç turizminin sosyolojik çözümlemesi: Demre-Myra örneği, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 35-43.
- Diocese of the Armenian Church of America (Eastern). (2025). Holy Etchmiadzin., Retrieved [18/09/2025], from [https://armenianchurch.us/etchmiadzin/]
- Doğaner, S. (2020). Din ve Turizm: Türkiye'de İnanç Turizmi. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık. 338–350
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı [DAKA] (2025), Başkale İlçe Analizi, Retrieved [18.08.2025], from [https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/baskale.pdf].
- Eykay, İ., Dalgın, T. & Çeken, H. (2015). İnanç turizmi potansiyeli açısından Antakya'nın değerlendirilmesi, *Journal of Life Economics*, 1(4), 59–74.
- Fernandes, C., Pimenta, E., Gonçalves, F. & Rachao, S. (2012). A new research approach for religious tourism: The case study of the Portuguese route to Santiago, *International Journal of Tourism Policy*, 4(2), 83–94.
- Genç, V. (2020). Kültürel Miras ve Turizm İlişkisi. Gümüş, M. & Dilek, S. E (Ed.). *Kültürel Miras ve Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara, 5-21.
- Gök, A., & Tuna, H. (2013). Turizm pazarlaması açısından Malatya ilinin potansiyelinin belirlenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013(1), 1–11.
- Griffin, K., & Raj, R. (2018). The importance of religious tourism and pilgrimage: Reflecting on definitions, motives and data. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 5(3), 2–9
- Güngör, Y. (2018). Kültürel ekseninde Aya Yorgi (St. George) kültü ve inanç turizmi açısından Nikomedia (İzmit) için önemi, *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1), 72–81.
- Gürbüz, S., & Aydın, B. O. (2018). İslami inanç destinasyonlarının tanıtımında Youtube videolarının kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 539–568.
- Güzel, F. Ö. (2010). Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında yeni bir dinamik: İnanç Turizmi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 87–100.
- Harunoğulları, M. (2016). Kilis'in inanç turizmi potansiyeli ve kutsal mekânları, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(21), 177–210.
- Irimas, A. & Michalko, G. (2013). Religious tourism in Hungary-An integrative framework, *Hungarian Geographical Bulletin*, 62(2), 175–196.
- İbret, Ü., Aydınöz, D., & Uğurlu, M. (2015). Kastamonu şehrinde kültür ve inanç turizmi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (32), 239–269.
- Jangmeewasin, S. (2016). Religious tourism, pilgrimage, and cultural tourism, in *6th National and International graduate study conference: Creative multi-disciplinary studies for sustainable development & The 1st National and International conference on creative multi-disciplinary studies for sustainable development* (NCMSD & ICMSD) 1–26.

- Kalay, H. A. & Yıldız, S. (2017). Akdamar anıt müzesi'nin (Kilisesi) tarihsel süreçleri ve kültürel miras açısından önemi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 121-136.
- Karadeniz, E., Kandır, S. Y., & Önal, Y. B. (2007). Seçilmiş paydaşların SWOT yöntemiyle Türk turizm yatırımlarını değerlendirmesine yönelik bir pilot çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 195–205.
- Kaya, F., Cankül, D. & Demirci, B. (2013). Türkiye'nin önemli inanç turizmi merkezlerinden biri: Akdamar Kilisesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 13–24.
- Kaygın, E., & Güven, B. (2015). *Adıyaman İli Swot Analizi*. Siyah İnci Akademi, İstanbul
- Kaynak, İ. H. (2010). İnanç turizminin medeniyetler arası iş birliğine etkileri: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(1-2), 119–126.
- Kaynak, İ.H. & Sezgin, M. (2014). İnanç turizmi kapsamında dinlerde seyahat. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 349–360.
- Kervenkıran, İ. & Eryılmaz, A. G. (2017). İnanç turizmine yönelik ziyaretçi algılarının demografik farklılıklar açısından incelenmesi: Konya Mevlâna müzesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 276–296.
- Kılınç, O., Ongun, U., & Kılınç, U. (2019). Sakin şehir, inanç ve kırsal Turizm üçgeni: Yalvaç ilçesi'nin turizm potansiyeline yönelik SWOT analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 199-213.
- Kim, B., Kim, S. & King, B. (2020). Religious tourism studies: Evolution, progress, and future prospects, *Tourism Recreation Research*, 45(2), 185–203.
- Kökşen, B. (2020). Alahan Manastırı'nın inanç turizmi açısından değerlendirilmesi, *Turizm, Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 73–83.
- Kutsal Kitap, (2025) <https://kutsalkitap.info.tr>, Ulaşım Tarihi: 18/09/2025
- Öner, S. & Cansu, E. (2019). Ankara'nın inanç turizmi potansiyeli ve yerel halkın inanç turizmi bakış açısına yönelik çıkarımsal analizi, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 84–105.
- Özgen, N. (2012). Siirt'in inanç turizmi mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) örnekleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), 251–272.
- Özkan, E., Curkan, S.C., & Salar, D. (2019). Adıyaman bölgesi ve Nemrut Dağı Milli Parkı turizm potansiyelinin belirlenmesi üzerine nitel bir araştırma. *Eurasian Academy Of Sciences Eurasian Education & Literature Journal*, (9), 19–29.
- Özyurt Özcan, H. (2004). Van ve çevresindeki Hristiyanlık dönemi yapıların plan açısından değerlendirilmesi, *Journal of Fine Arts*, (6), 43–54.
- Park, C. (2004). Religion and Geography. J. Hinnels (Ed.), *Routledge Companion to the Study of Religion*. London: Routledge, 1–29
- Raj, R., & Morpeth, N. D. (2007). *Religious Tourism and Pilgrimage Festivals Management: An International Perspective*. CAB International
- Romanelli, M., Gazzola, P., Grechi, D., & Pollice, F. (2021). Towards a sustainability-oriented religious tourism. *Systems Research and Behavioral Science*, 38(3), 386–396.
- Sevinç, H. & Azgün, S. (2012). Bölgesel kalkınma ve inanç turizmi bağlamında Akdamar kilisesi örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 17–21.
- Sezer, İ. & Öztürk, B. (2014). İnanç turizmi kapsamında yapılan türbe ziyaretlerinin, ziyaretçilerin bakış açısıyla değerlendirilmesi: Şeyh Kerameddin türbesi örneği (Boztekke Köyü/Giresun), *International Journal of Social And Economic Sciences*, 4(2), 45–50.
- Shinde, K. A., & Olsen, D. H. (2022). Reframing the intersections of pilgrimage, religious tourism, and sustainability. *Sustainability*, 15(1), 1–13.
- St. James Armenian Apostolic Church. (2025). Holy Etchmiadzin, Retrieved [18/09/2025], from [<https://stjameswatertown.org/our-faith/holy-etchmiadzin/>]
- Stopka, K. (2017). *Armenia Christiana: Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th–15th century)*. Jagiellonian University Press.

- Şanlı, S. (2025). Kültür ve inanç turizmi bağlamında Türkiye'nin Doğusunda Yahudi kültürel mirası. *Karadeniz Araştırmaları*, 22(86), 593—613.
- Tapur, T. (2009). Konya ilinde kültür ve inanç turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 473—492.
- Temizel, G. & Sartayeva, Z. (2021). Kültürel miras ve inanç turizmi açısından bir değerlendirme: Tarihi İpek Yolu şehri Taraz-Kazakistan, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), 2161—2185.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (29.08.2025). Saint Bartholomew. Encyclopaedia Britannica., Retrieved [18/09/2025], from [https://www.britannica.com/biography/Saint-Bartholomew]
- Turan, Y. (2020). Kutsalın ziyareti: İnanç turizminin altında yatan güdüler ve Karadeniz bölgesi inanç turizmi potansiyeli, *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 153—163.
- Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (2025), Retrieved [19/09/2025], from [https://www.harita.gov.tr/urun/van-mulk-idare-il-haritasi/317]
- Türkiye Kültür Portalı (2025), Retrieved [21.09. 2025], from [https://kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/baskale-yanal-soradir-kilisesi]
- Union Internationale des Organisations Terre et Culture. (2025). L'église de la Sainte Croix d'Aghpag ou de Saint Etchmiadzin de Sorader, Retrieved [18/09/2025], from [https://www.collectif2015.org/en/100Monuments/L-Eglise-de-la-Sainte-Croix-d-Aghpag-ou-de-Saint-Edchmiadzin-de-Sorader/#:~:text=The%20church%20of%20the%20Holy,surmounted%20by%20an%20octagonal%20turret.]
- Van Ticaret ve Sanayi Odası [VANTSO] (2025), Başkale İlçe Raporu, Retrieved [18.08.2025], from [https://www.vantso.org.tr/u/files/2-VE9SASL_7985.pdf]
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Genişletilmiş 10. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E. (2017). Van'daki Hristiyan dini mimarisine ait plastik süslemelerde görülen bitkisel ve geometrik motifler [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, G., Erdinç, S. B. & Küçükali, S. (2013, Mayıs). İnanç turizmi çerçevesinde Antalya destinasyonunun incelenmesi: Dinler (hoşgörü) bahçesi örneği. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance Konya, Turkey*, 9-12 May 2013, 1041—1055.
- Zaman, M. (2005). Türkiye'nin önemli inan merkezlerinden biri: Sümela (Meryemana) manastırı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 1—24.